

کتاب

www.KetabFarsi.com

تاریخ جهانگشائی

تألیف

علاء الدین عظامک بن بهاء الدین محمد بن محمد الجویزی

در سنه ۶۵۸ هجری

جلد سوم

در تاریخ مکتوبه ان و هو الکواکب المکیه

بسی و اهتمام و تصحیح آقل العباد

محمد بن سعید البوقلاب و کزونی

با اهتمام جواشقی و قساردر

در مطبعه بریل در لندن از بلاد هلاکند بطبع رسیده

سنه ۱۳۵۵ هجری مطابق سنه ۱۹۳۷ مسیحی

آشارات ارغوان
تعمیر و تجدید کتب

اسم کتاب : تاریخ جهان گشای جوینی
نویسنده : عطاء ملک علاء الدین بن بهاء الدین
محمد بن شمس الدین محمد جوینی
چاپ : رخ
نوبت چاپ : چها م ۱۳۷۰
تیراژ : ۳۰۰۰

فهرست مندرجات کتاب

صفحه	
ح-ل	مقدمه مصحح،
۱	دیباچه کتاب،
۲	ذکر احوال الخ نوین و سرفرویتی یکی،
۴	ذکر احوال بجمین و استیصال او،
۱۲	ذکر جلوس منکوقان بر تخت خانی و گستردن بساط عدل نوشروانی،
	ذکر نموداری از محاسن ذات هایون پادشاه جهان منکوقان بعد
۸۴	از استقرار او بر سریر ملک،
۸۵	ذکر ارکان دولت [منکوقان]،
۸۹	ذکر حرکت پادشاه زاده جهان هولاکو بیلاذ غری،
۱۰۶	ذکر حرکت پادشاه جهان هولاکو بفتح قلاع ملاحظه،
۱۱۴	نسخه فتح نامه الموت،
۱۴۳	ذکر تقریر مذاهب باطنیان و اسماعیلیان و احوال جماعت مذکور،
۱۵۷	[ذکر خلافت مهدی فاطمی،
۱۶۰	ذکر خلافت قائم پسر مهدی،
۱۶۰	ذکر خلافت المنصور اسماعیل پسر قائم،
۱۶۱	ذکر خلافت المعز ندین الله ابو نیم معاذ پسر منصور،
۱۶۳	ذکر خلافت العزیز بالله ابو منصور نزار پسر معز،
۱۶۶	ذکر خلافت المحاکم بامر الله ابو علی منصور پسر عزیز،

- صفحه
- [۱۷۱] ذکر خلافت **ظاهر القاهر** لأعزاز دین الله ابو الحسن علی پسر حاکم،
- ۱۷۳ ذکر محضر **هندی مقدوح**،
- ۱۷۷ ذکر جلوس مستنصر [ابو نهم معد] پسر ظاهر،
- ۱۷۹ [ذکر خلافت المنطقی بالله ابو القاسم احمد پسر مستنصر،
- ۱۸۱ ذکر خلافت الامر باحکام الله ابو علی منصور پسر منطقی،
- ذکر خلافت الحافظ لدین الله ابو المیمون عبد المجید بن محمد بن
- ۱۸۱ المستنصر،
- ذکر خلافت الظاهر بامر الله ابو منصور اسمعیل پسر حافظ،
- ۱۸۳ ذکر خلافت الناصر بنصر الله ابو القاسم عیسی پسر ظاهر،
- [۱۸۳] ذکر خلافت العاضد لدین الله ابو محمد عبد الله بن یوسف بن الحافظ،
- ذکر کیفیت و سبب این احوال [یعنی انقراض فاطمیین و استیلاء
- ۱۸۴ آل ایوب بر مصر]،
- x ذکر حسن صباح و تجدید او و دعوت ملاحه که آنرا دعوت
- ۱۸۶ جدید خوانند،
- ۲۱۶ [ذکر سلطنت کیا بزرگ امید،
- [۲۲۱] ذکر سلطنت محمد بن بزرگ امید،
- ذکر ولادت حسن بن محمد بن بزرگ امید [معروف بعلی ذکره
- ۲۲۲ السلام و سلطنت او]،
- ۲۴۰ [ذکر سلطنت محمد بن حسن بن محمد بن بزرگ امید،
- ذکر سلطنت جلال الدین حسن بن محمد بن حسن بن محمد بن
- ۲۴۴ بزرگ امید،
- [۲۴۹] ذکر سلطنت علاء الدین محمد بن جلال الدین حسن مذکور،
- ۲۵۹ ذکر احوال رکن الدین خورشاه بعد از وفات پدرش،

صفحه	
۳۶۸	ذکر فلاح رکن الدین بعد از نزول او،
۳۷۵	ذکر احوال رکن الدین و انتهای کار ایشان،
	ذیل کتاب در کیفیت واقعه بغداد از نسخه مرحوم افضل العالم
۳۸۰	اسناد البشر نصیر الحق و الدین محمد بن محمد الطوسی رحمه الله
۳۹۴	حواشی و اضافات،
۴۹۲	فهرست اسماء الرجال،
۵۴۹	فهرست الأماكن و القبائل،
۵۷۴	فهرست اسماء الکتب،
۵۹۰	غلطنامه،

فهرست مواضع مهمه حواشی آخر کتاب

صفحه		صفحه	
۳۴۳	عبدان الکاتب،	۳۹۴	انان و کلران،
۳۴۴	ابو الخطاب اسدی،	۳۹۶	کیش و قریان،
۳۴۶	تاریخ ظهور قرامطه،	۳۰۰	جفان نوین،
۳۴۶	حدان قرامطه،	۳۰۰	ارکون،
۳۴۸	بلقاس حوشب،	۳۰۳	سویجات نوین،
۳۴۹	ابو عبد الله عجبی،	۳۰۴	صلال در جمع ریح،
۳۵۳	برادر او ابو العباس المخطوم،	۳۰۵	عبد الله بن معاویه،
۳۵۳	تاریخ جلوس مهدی فاطمی،	۳۰۶	محمد دیاج،
۳۵۴	تاریخ انقراض بنی الاغلب،	۳۰۷	داعیان ظبرستان،
۳۵۵	مقصود از بلاد مغرب و افریقیه،	۳۰۶	تاریخ وفات اسمعیل بن جعفر الصادق،
	تطابق کامل بین جهانگشای ردشور		سعادت محمد بن اسمعیل در حق
۳۵۵	المتعبین در تفصیل راجع باجمعیه،	۳۱۱	موسی الکاظم علیه السلام،
۳۵۸	ابو یزید خارجی،	۳۱۲-۳۴۳	عبد الله بن میمون قداح،

صفحه	موضوع	صفحه	موضوع
۴۰۵	سجده .	۴۶۰	تاریخ وفات کافور اصفندی .
۴۰۷	عَلَّوْ ذِكْرُو السَّلَامُ ؛	۴۶۱	ابو حامد اصفهانی .
۴۰۷	ناصر الدین منکی .	۴۶۲	ابو الحسن قندوری .
۴۰۸	نعمان الدین آینهش ؛	۴۶۳	ابو محمد بن الاکدانی ؛
۴۰۹	نور الدین کویچه ؛	۴۶۴	ابو عبد الله الضاوی ؛
۴۱۱	مظفر الدین وجه السبع ؛		عشاس بن عیم صهاجی و پسر او
۴۱۲	مظفر الدین کویوری ؛	۴۶۶	نصر ؛
۴۱۴	سیف الدین آغامش ؛	۴۶۸	المعتمد لدین الله ؛
۴۱۸-۴۲۹	کونم ؛		تاریخ ورود آمد الدین شیرکوه
۴۲۵	شیرکوه الموت ؛	۴۶۹	یا عما کر شام بمصر ؛
۴۲۵-۴۲۸	شقان ؛	۴۷۱-۴۷۹	شاپور اشاور) وزیر عاصد ؛
۴۲۸	فسکه ؛	۴۸۱	عبد الملك بن عماش ؛
۴۲۹	تخصیص یا حه مهمله .	۴۸۱	فریم ؛
۴۳۰	شهرک الموت و شهرک طالغان .	۴۸۳	شهر بارکوه (= جیل شهریار) ؛
۴۳۲-۴۴۵	آل جنان ؛	۴۸۵	جبال فارن ؛
۴۳۴	پای تخت ایشان ؛	۴۸۵	جبال شروین ؛
۴۳۸	تعداد ملوک این سلسله .	۴۸۷	الموت ؛
۴۴۶	سلامی ؛	۴۸۸	۱-قیستان ناحیه .
۴۴۹-۴۵۰	اقبال لیرای	۴۸۹	۲-اندج رود ؛
۴۴۹-۴۵۲	در اقدار کوچک .	۴۸۹	۳-اتان ناحیه ؛
۴۵۰-۴۵۱	در اقدار بزرگ .	۴۹۰	۴-بالا رودبار ؛
۴۵۳-۴۶۳	سلیمان شاه بن برجم ایبائی ؛	۴۹۰	رودبار
۴۶۳-۴۶۴	شرف الدین بن الجوزی ؛	۴۹۳	اسامی فری و قصبات رودبار ؛
	جمال الدین ابو الفرج بن الجوزی	۴۹۴	طالغان ؛
۴۶۵	دوم معاصر سعدی ؛	۴۹۶	اسامی فری و قصبات طالغان ؛
۴۶۷	جرماغون نوین ؛	۴۹۹	چاشک ؛
۴۶۷-۴۷۰	پانچو نوین ؛	۵۰۰	ابو مسلم رازی ؛
۴۷۱	کریت ؛	۵۰۱	قصبة معزی در مدح او ؛

فہرست مندرجات کتاب

صفحہ		صفحہ	
۴۷۶	ابن درنوس؛		صاحب دیوان فخر الدین ابن
۴۷۸	اوزان (اوران)؛	۴۷۲	اندامانی،
۴۷۹	اسنو بہادر (= علی بہادر)؛	۴۷۳	برج شمس،
۴۸۱	سہا، کوہ؛	۴۷۵	پہارستان معتمدی؛
۴۸۹-۴۹۰	ٹاکور؛	۴۷۵	شرف الدین مراغی،
۴۹۱-۴۹۰	جانیت؛	۴۷۵	شہاب الدین زنگانی،
		۴۷۵	دروازہ کابوادی،

بعلی که اینجا موقع تفصیل ذکر آن نیست همه طبع و تصحیح این جلد سوم از تاریخ جهانگشای جوینی بیش از حد انتظار تأخیر افتاد ولی لله الحمد بالأخره بیاری خدای تعالی و حسن توفیق او وسایل اتمام آن فرام آمد اینک این جلد اخیر کتاب بهمان طرز و اسلوب جلدین اولین ولی بعلاوه بعضی حواشی منضّل تر و مبسوط تر باختتام رسید.

برای تصحیح این مجلد سوم علاوه بر سه نسخه جهانگشای که در تصحیح جلد اول و دوم بکار برده ام و شرح خصوصیات و میزات هر یک از آنها را منضلاً و مشروحاً در مقدمه ج ۱ ص ۱۰۰ قی نگاشته (و باز ذیلاً اشاره اجمالی بدانها خواهیم نمود) پنج نسخه دیگر نیز از همان کتاب بدست داشتم که مجموع میشود یازده نسخه، ولی چون یک نسخه ازین پنج نسخه تازه (نسخه ط) که سابقاً منعلق بمرحوم براون بود قبل از آنکه بدست من افتد بشرحی که بعد ازین مذکور خواهد شد بجوابش آن مرحوم بنوسط یکی از محصلین هندوستان موسوم بکمال الدین احمد با دو نسخه دیگر از همین کتاب از نسخ کتابخانه بدلیان^(۱) در آکسفورد مقابله شد و جمیع اختلاف قراءات و نسخه بدلهای آندو نسخه با نهایت دقت در حواشی این نسخه ثبت شد بود پس در حقیقت این نسخه واحده منعل میشود به نسخه متغایره جداگانه و نتیجه آنکه مجموع نسخی که من در تصحیح این جلد سوم بکار برده ام رو به برفته عبارت خواهد بود از یزده نسخه از نسخ جهانگشای که ذیلاً اشاره اجمالی بهر یک از آنها با تفصیل علامات و رموزی که

(۱) Bodleian Library, Oxford.

برای هر کدام از آنها بقصد اختصار و اختراز از تطویل و تکرار در حواشی این کتاب اتخاذ کرده‌ام خواهد شد، ما بین این سیزده نسخه هفت نسخه اول آنها از نسخ کتابخانه ملی پاریس است و مابقی از کتابخانه‌های عمومی یا خصوصی دیگر بتفصیل مذکور بعد ازین،

صورت نسخ سیزده‌گانه جهانگشای که در تصحیح این مجلد بکار برده شده است

Bibliothèque Nationale, Paris (1)	۱- نسخه آ = Supplément persan 205
	۲- نسخه ب = Supplément persan 1375
	۳- نسخه ج = Supplément persan 1556
	۴- نسخه د = Ancien fonds persan 69
	۵- نسخه ه = Supplément persan 1563
	۶- نسخه ز = Supplément persan 206
	۷- نسخه ح = Supplément persan 2018

چون وصف شش نسخه اول مذکور در فوق را مشروحاً در مقدمه جلد

(۱) رجوع شود به فهرست نسخ فارسی کتابخانه ملی پاریس تألیف بلوشه *Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque Nationale*, par E. Blochet, 4 tomes, Paris, 1905-1934. بتفصیل ذیل: نسخه آ = ج ۱ نمرة ۴۴۱، نسخه ب = ج ۱ نمرة ۴۴۲، نسخه ج = ج ۱ نمرة ۴۴۳، نسخه د = ج ۱ نمرة ۴۴۵، نسخه ه = ج ۱ نمرة ۴۴۷، نسخه ز = ج ۱ نمرة ۴۴۸، نسخه ح = ج ۱ نمرة ۴۴۱۲.

اول ص قو - قی بیان کرده‌ام لذا اینجا بیش بتکرار آن مسطورات نمی‌پردازیم
فقط تجدید تذکر خوانندگرا با اشاره یکی دو نکته ذیل اقتصار می‌نمائیم:

یکی آنکه اساس حقیقی طبع این جلد مانند دو جلد گذشته بنحو
کلی بر نسخه آ است که اصح و اکمل و اقدم جمیع نسخ دیگر و فقط هشت
سال بعد از وفات مؤلف کتاب استنساخ شد است (سنه ۶۸۹) و سایر
نسخ هم فرع و تابع این نسخه است باین معنی که متن حتی المقدور بدون
تصرف از روی این نسخه استنساخ و با آن تطبیق شده است مگر در
مواردی که غلط بودن این نسخه در کمال وضوح آشکار یا آنکه کلمات
بدون نقطه یا مشکوک الراء یا بکلی محرف و مصحف باشد با آنکه درین
نسخه سقط و افتاده داشته باشد که در این موارد مذکوره متن ناچار
با استعانت نسخ دیگر تصحیح شده است ولی باز در همه این صور و در جمیع
صور دیگر و علی ای نحو کان جمیع نسخه‌بدهای این نسخه بدون استثنا در
جنب نسخه‌بدهای سایر نسخ در جوائی ذیل صفحات بدست داده شده
است تا خواننده خود بر حسب ذوق و اجتهاد شخصی خود در انتخاب
نسخه‌بدلی که با نظر او اصح و ارجح می‌آید بکلی آزاد باشد:

و دیگر آنکه در هر يك از دو نسخه ب ب (چنانکه در مقدمه ج ا
نیز بدان اشاره کرده‌ام) در این جلد سوم سقط بسیار بزرگی موجود
است که درین دو مورد بالطبع از استفاده از آن دو نسخه محروم مانده‌ایم،
اما سقط نسخه ب عبارت است از شانزده ورق تمام^(۱) از اوراق آن
نسخه که مابین ورق ۲۱۵ و ۲۱۶ بگلی از بین افتاده است، و این ۱۶
ورق معادل است با قریب ۷۷ صفحه از صفحات طبع کنونی و شروع
میشود از سطر ۱۴ از صفحه ۱۳۵ از مجلد حاضر از کلمه «چیزی که در آن

(۱) تعیین شده ۱۶ از اعداد روس صفحات اصلی این نسخه که بارقام هندسی فارسی

نوشته شده بدست می‌آید چه ورق ۲۱۵ کنونی از ارقام کتابخانه ملی دارای رقم ۲۰۹

فنیسی فارسی است و ورق ۲۱۰ کنونی دارای رقم ۲۲۵،

خبری باشد» در اواخر فتح نامه الموت، و ختم میشود بسطر ۹ از صفحه ۲۱۲
 بکلمه «مجاہدین بنهادند» در اواخر فصل حسن صباح و دعوت جدید،
 و اما سطر بزرگ نسخه ۲ عبارت است تقریباً از تمام نصف اخیر
 جلد سوم جهانگشای از ابتداء قسمت اسماعیلیه الی انتہاء آن و شروع میشود
 از ابتداء فصل معنون به «ذکر تفریر مناهب باطنیان و اسماعیلیان و احوال
 جماعت مذکور» در ص ۱۴۲ س ۱۰ از طبع حاضر و ختم میشود بآخرین
 سطر ص ۲۷۸ که صفحه اخیر کتاب است، و این قسمت ساقطه معادل
 است با فریب ۱۴۶ صفحه از صفحات مجلد حاضر از جمله ۲۷۸ صفحه تمام
 اصل کتاب، و نسخه حاضره بآخرین جمله فتح نامه الموت بکلمات «فَقَطِّعَ
 دَائِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» ختم میشود بدون اینکه
 هیچوجه آثار و علام افتادگی در بیت باشد بلکه بر عکس ناخ بعد از
 آخرین جمله مذکورده افزوده «و صلی الله علی محمد و آله الطاهرين» و سطور
 اخیره کتاب را نیز برسم معهود غالب نسخ در خوابیم کتب بشکل مثلثی
 بانتها رسانید است که ازین فراین یکی واضح است که در نظر ناخ کتاب
 بهمین جا ختم میشد و بعد از فتح نامه الموت در نسخه منقول عنها قطعاً
 هیچ چیز دیگری نبوده است، و با احتمال بسیار قوی نسخه منقول عنها یکی
 از نسخ اولیه جهانگشا بوده که مؤلف آن هنوز فصل راجع با اسماعیلیه را
 بدان الحاق نکرده و کتاب را بحال حالیه تکمیل ننموده بوده است، و
 آنکه تاریخ آن نسخه بشرحی که در مقدمه ج ۱ ص ۱۴۱ مذکور است بظن
 غالب سنه ۶۵۹ بوده یعنی فقط یکسال بعد از آخرین تاریخی که ذکر آن
 در جهانگشای آمده (یعنی سنه ۶۵۸)^(۱) جداً مؤید صحت این احتمال است
 و میرساند که نسخه مذکورہ فوق العاده قدیمی و یکی فریب العهد با
 تحریر اولیه این کتاب بوده است،

(۱) رجوع شود مقدمه ج ۱ ص ۱۴۱

و اما نسخه ح یعنی Supplément persan 2018 (= فهرست بلوچه ج ۴ نمره ۲۴۱۲)، چون این نسخه فقط درین سنوات اخیره داخل کتابخانه ملی پاریس شده است لهذا برای راقم سطور در تصحیح جلد اول و دوم این کتاب استفاده از آن ممکن نشد چه در آن تاریخ هنوز کسی از وجود این نسخه اطلاعی نداشت، نسخه حاضره بخط نسخ قدیمی نسبتاً خوش و بقطع خشکی عریض و محتوی است بر ۴۱۹ ورق و تاریخ کتابت آن در ۲ ربیع الأول سنه ۷۰۰ هجری است، و نسخه ایست کامل یعنی دارای هر سه جلد کتاب است ولی مانند عدّه بسیار قبلی از نسخ استکتاب (از جمله دو نسخه دّه - رجوع شود بمقدمه ج ۱ ص ۴ - قرمتن و حاشیه) در این نسخه نیز جهانگشای بدو مجلد منضم است نه سه مجلد بطریق اکثریت نسخ معموله و جلد اول و دوم کنونی رویهمرفته یک جلد محسوب شده است یعنی مجلد اول و کاتب در آخر مجلد دوم حالیه چنین نوشته: «تمام شد مجلد اول از تاریخ جهان کشای و صلی الله علی محمد و آله»، و جلد دوم کنونی بالطبع جلد دوم لابد محسوب میشد گرچه بدین فتره تصریح نشده و کاتب در آخر جلد سوم حالیه فقط چنین نوشته: «فرغ» من تاریخ جهان کشای ثانی ربیع الأول سنه سبع مائة اهلایه»، این نسخه در صحت و سقم متوسط الحال بلکه جنبه سقم و کثرت اغلاط آن غالب است ولی معذک در تصحیح این مجلد حاضر بی نهایت مفید واقع شد چه از مقایسه دقیق این نسخه با سایر نسخ که بدست داشتم بر من واضح شد که اصل و منشأ این نسخه بکلی غیر اصل و منشأ سایر نسخ است و این نسخه حاضره با سایر نسخ مشار الیها بکلی از دو خانواده مختلف منشعب شده اند و مابین آنها در تحریر عبارات و زیاده و نقصان جمل و کلمات و غیر ذلک از جزئیات در اغلب مواضع اختلاف کثی موجود است و چه بسا از مواضع مشکوکه بسا محرفه مصحفه که در جمیع نسخ هم حال یکسان و عبارت فاسد و مطلب

بکی نامنهوم بود با استعانت این نسخه مفصود واضح و عبارت مصحح گشت، یکی از مالکین قدیم این نسخه در دو صفحه سنید مابین جلد دوم و سوم کنونی (ورق "۲۴۷" - "۲۴۸") بعضی عبارات و اشعار بفارسی و عربی و ایغوری (بخط ایغوری) و مغولی (بخط مغولی) نوشته و در آخر آن رقم کرده: «و کتبه العبد الرّاجی رحمة ربّه و غفره و غفرانه و کرمه محمد بن عمر بن حسن بن محمود بن عبد العزیز السمرقندی المعروف [ب] محمد بخش بهار دین المهریة فی تاریخ اول جمادی الآخر سنة اربع و عشرين و سبعائة رحم الله من ترجم الی [خط: علی] کاتبه و عفا الله عنه و لساائر المسلمين آمین رب العالمین».

۸- نسخه ط، ۹- نسخه ی، ۱۰- نسخه لک

اما نسخه ط عبارت است از سوادى از نسخه جهانکناى موجوده در کتابخانه موزه بریتانیه در لندن بعلامت «شرقی ۱۵۵»^(۱) (فهرست ریو ج ۱ ص ۱۶۰-۱۶۱)، نسخه اصل لندن که رقم سطور خود آنرا بدقت مطالعه کرده نسخه است بغایت جدید و بغایت سفیم و مشحون از اغلاط فاحشه و تحریفات فاسد و سقط و افتادگیهای بسیار و تاریخ کنایت آن در ماه ربیع الثانی سنه ۱۲۷۷ است و دارای ۲۷۵ ورق است بقطع وزیرى بزرگ و خط نستعلیق هندى، برای بقیه وصف آن نسخه رجوع شود بفهرست سابق الذکر ریو، و نسخه حاضر ط که گفتیم فقط سوادى است از نسخه مذکوره لندن سابقاً متعلق بوده بآسوف علیه ادوارد براون مستشرق مشهور انگلیسى و بخط دو کاتب مختلف است که بخواهش آن مرحوم بالمناصفه این نسخه را از روی نسخه لندن برای کتابخانه او استنساخ کرده اند؛ یکی

(۱) Dr. 155 (voir *Catalogue of the Persian manuscripts in the British Museum*, by Charles Rien, London, 1870-1888).

عارف بیک حیدر پاشا زاده از ترکهای عثمانی سابق که از اول کتاب الی ص ۴۴ (اواخر جلد دوم) بخط اوست، و دیگری یکی از اهالی هند موسوم بولوی محمد برکه الله بهویانی که از ص ۴۴۱ الی ص ۷۴۸ که آخرین صفحه کتاب است بخط این کاتب اخیر است، نسخه حاضره بالطبع دارای همان اغلاط و تحریفات و سقطهای نسخه منقول عنها یعنی نسخه سابق الذکر لندن است بعلاوه اغلاط لا تعد و لانتحصای دیگر و تصرفات خودسرانه بسیار که کاتب هندی در نصف اخیر کتاب که بخط اوست (و حاوی جلد سوم است که محل احتیاج ماست) از خود در هر قدم و هر موقع علاوه کرده است، ولی نصف اول کتاب که بخط کاتب ترک است از اینگونه اغلاط الحاقی مصون و تقریباً سوادى است مطابق با اصل، تاریخ کتابت نسخه حاضره ماه اکتوبر سنه ۱۹۰۲ میلادی است و خط آن خط نستعلیق زشت ولی خوانا و بتقطع وزیرى عریض و دارای ۷۴۸ صفحه است، - جلد سوم این نسخه طراً چنانکه سابق نیز اشاره بدان کردم در سنه ۱۹۱۹م بخوانش مرحوم براون یکی از طلاب فاضل هندوستان موسوم بکمال الدین احمد که در آن تاریخ در دارالعلوم کیرجی بتحصیل اشتغال داشته با دو نسخه دیگر از همین کتاب متعلق بکتابخانه بدلیان^(۱) در آکسفورد بدقت تمام مقابله کرده و جمیع اختلاف قراءات و نسخه‌های آندو نسخه را با نهایت سعی و مواظبت و احتیاط در حواشی نسخه حاضره افزوده و جمیع سقطهای نسخه لندن را نیز از روی دو نسخه مزبوره آکسفورد تکمیل و در اوراق علیحدہ نگاشته و بنسخه حاضره الحاقی نموده است، و علامت دو نسخه مزبوره در کتابخانه بدلیان یکی Fraser 154 است، و دیگری (Useley Add. 44)، و کمال الدین احمد از نسخه اولی همیشه بحرف A و از نسخه ثانی بحرف B تعبیر میکند و ما در حواشی

(۱) Bodleian Library, Oxford.

کتاب علامت نسخه اول را حرف ی و علامت نسخه ثانی را حرف ک قرار داده‌ام و مجدداً تذکر می‌دهیم که ما خود هیچیک ازین دو نسخه اکتفورد را شخصاً معاینه نکرده و هرچه از آنها نقل می‌کنیم از روی خط کمال الدین احمد مزبور است لاغیر.

اما نسخه ی (Bodleian Library, Fraser 154) از قرار وصفی که این^(۱) در فهرست نسخ فارسی کتابخانه بدلیان در نحت نمره ۱۴۶ از آن نموده نسخه‌ایست بسیار قدیمی بدون تاریخ کتابت و بخط نسخ و محتوی است بر هر سه جلد کتاب لکن از طرف آخر اندکی نقصان دارد و دارای ۳۳۲ ورق است بقطع وزیری بزرگ.

و اما نسخه ک (Ibid., Ouseley Add. 44) از قرار وصف همان مؤلف^(۲) در نحت نمره ۱۴۵ از فهرست مزبور نسخه‌ایست کامل محتوی بر هر سه جلد و بخط نستعلیق و دارای ۱۷۲ ورق است بقطع نیم ورقی و تاریخ کتابت ندارد.

۱۱ - نسخه ل = India Office, No. 1914

(فهرست نسخ فارسی دیوان هند تألیف این^(۳) نمره ۱۷۰)، نسخه‌ایست کامل محتوی بر هر سه جلد و متعلق است بکتابخانه اداره هندوستان در لندن و بغایت سنیم و کثیر الاغلاط است^(۴) و تاریخ کتابت آن در

(۱) *Catalogue of Persian manuscripts in the Bodleian Library*, by Hermann Ethé, Oxford, 1880, No. 146.

(۲) *Ibid.*, No. 145.

(۳) *Catalogue of Persian manuscripts in the Library of the India Office*, by Hermann Ethé, Oxford, 1903, No. 170.

(۴) آقای سر دنزن روس Sir E. Denison Ross برای جبران کمبود نسخه‌ی من که خود ایشان در چند سال قبل عکس آنرا منتشر ساخته‌اند و عنقریب شرح آن خواهد آمد

۱۵ شوال سنه ۱۰۷۶ است و دارای ۲۴۶ ورق است نطع نیرورفی بخط نستعلیق زشت، این نسخه نیز مانند دو نسخه جَمّ مشتمل است بر ذیل مختصر خواجه نصیر الدین طوسی بر جهانگشای (رجوع شود بص یط-گا ازین مقدمه) ولی يك ورق تمام ازین ذیل ما بین اوراق ۲۴۴-۲۴۵ در صحافی از نسخه حاضر افتاده است^(۱)، برای بقیه وصف این نسخه رجوع شود. بنهرشت سابق الذکر آید،

۱۲ - نسخه م

نسخه ایست جدید مورخه ۱۲۴۲ ملکی راقم بطور و عبارت است از جلد سوم جهانگشای فقط بدون دو جلد اول و دوم ولی به علاوه دو رساله دیگر که شرح آنها خواهد آمد، و تمام مجموعه بخط آقای مجیدی میشود است از اجله فضلاء معاصر که آنها در طهران از روی نسخه جدید دیگری مورخه ۱۲۰۲ که متعلق بوده یکی از سادات حسای ایران استنساخ و با دقت تمام با نسخه اصل مقابله کرده و سپس آنها باینجانب هدیه داده اند شکر الله سعه، و عین عبارت ایشان در صفحه اخیر کتاب از قرار ذیل است: «این کتاب از روی نسخه متعلق با آقای حسای استنساخ شد و آنها جز ایشان مستی بجاج سید اسد الله تفرشی در سنه ۱۲۰۲ هجری قمری از روی نسخه نقل کرده بوده که بخط محمد شاه بن علی بن محمود بن شادبخت الاصفهانی المعروف بشیخ الحافظ [کذا] ساکن محلت کزان فی متصرف ذی القعدة سنه ثمان و تسعین و ستائنه در عهد خانیت غازان از روی نسخه صاحب دیوان نوشته شد و اکثر آن غلط و رو نویسی بوده است حزره

ما بین صفحات ۴۰ و ۴۸ از آن نسخه عکس چهار صفحه از این نسخه حاضر دیوان مند یعنی نسخه ل را نیز چاپ کرده اند و نمرات این چهار صفحه را ۴۲۱، ۴۲۰، ۴۲۰، ۴۲۸ گذارده اند، برای تصور اجمالی از وضع خط و صحت و سقم این نسخه رجوع به چهار صفحه مذکور شود، (۱) رجوع شود بص ۲۸۱ حاشیه ۱ از طبع حاضر،

العبد الآثم مجتبی مینوی فی ۲۳ رمضان سنه ۱۲۴۴»، - این نسخه در صحت و سقم متوسط و با وجود اینکه از فرار مذکور در فوق به واسطه از روی خط خود مؤلف استنساخ شد از اغلاط و اوهام خالی نیست که واضح است در هر نقل و استنساخی برسم اغلب نسخ خطی دنیا چندین قدم از اصل خط مؤلف دور افتاده بوده تا بدین حال حالیه رسیده است، - نسخه حاضره چنانکه گفتیم علاوه بر جلد سوم جهانگشای مشتمل است نیز بر دو رساله دیگر؛ یکی ذیل مختصر خواجه نصیر الدین طوسی بر جهانگشای که در دو نسخه چال نیز چنانکه گفتیم موجود است (رجوع شود بص یط - کا ازین مقدمه)، دوم رساله دیگری از تألیفات خود مؤلف جهانگشای علاء الدین عظاملك جوینی موسوم بنسبیه الأخوان که شرح آن و نقل فصولی از آن در مقدمه ج ۱ ص ۳۳ و ۳۴ و ۳۵ مفصلاً گذشت و در آنجا گفتیم که نسخه دیگری ازین رساله در آخر نسخه ج نیز موجود است، نسخه ما نحن فی بخط شکست نسغلیق و بنطع خشتی و دارای ۱۵۴ صفحه است که ۱۲۰ صفحه آن از آن جلد سوم جهانگشا با ذیل خواجه نصیر است و ۳۴ صفحه دیگر رساله نسبیه الأخوان،

۱۳ - نسخه س

عبارت است از چاپ عکسی از جلد سوم جهانگشای فقط بدون دو جلد اول و دوم که آقای سیر دنیزن روس^(۱) مستشرق مشهور انگلیسی از روی نسخه خطی بسیار قدیمی که متعلق بوده با آقای عبد الحسین شبانی (وحد الملك سابق) مقیم طهران عکس بر داشته و آنرا بطریقه «فاک سمیل»^(۲) که نوعی از عملیه تکثیر عکس نسخ است در سنه ۱۹۳۱ میلادی منشر ساخته‌اند، این نسخه بعد از نسخه آ قدیمترین جمیع نسخ جهانگشاست که راقم سطور بدست داشته و تاریخ کتابت آن ۱۰ شوال سنه ۶۹۰ است

(۱) Sir E. Denison Ross.

(۲) Facsimile.

یعنی فقط یکسال بعد از تاریخ کنایت نسخه آ (۶۸۹) و نه سال بعد از وفات مؤلف کتاب (۶۸۱)، و عین حکایت خط کتاب در آخرین صفحه کتاب از فرار ذیل است: «و قد وقع النزاع من تحريره يوم العاشر [کذا] من شهر شوال لسنة تسعين و ستمائة الهجرية رحم الله من نظر فيه و دعا لکاتبه بالرحمة و الغفران»، خط این نسخه فوق العاده شبیه بخط نسخه آ است (عکس دو صفحه از نسخه آ در مقدمه جلد اول یکی در ابتدای کتاب و دیگری در مقابل ص فرج اب شده هر کس میتواند خط نسخه حاضر را با خط آن نسخه موازنه نماید) و تاریخ این نسخه نیز چنانکه گفتیم فقط یکسال بعد از تاریخ نسخه آ است بنا برین هیچ مستبعد نیست بلکه بعیند راقم سطور تقریباً قطع و یقین است که کتاب هر دو نسخه يك نفر بوده است منتهی اینکه کتاب مزبور در آخر نسخه آ نام خود را رقم کرده («علی بدی العبد الضعیف رشید الخوافی»^(۱)) و در آخر نسخه س ازین فقره غفلت یا مسامحه نموده است، و علی ای تقدیر خواه کتاب هر دو نسخه يك نفر بوده یا دو نفر چیزیکه یقین است اینست که این دو نسخه از روی يك اصل واحد نقل شده بلکه از دو اصل بکلی مختلف منشعب شده اند چه مابین آنها در نثر متن و سوق عبارات و کلمات و جمل در اغلب مواضع اختلاف بین مشهود است، - برای سایر اطلاعات راجع باین نسخه س رجوع شود بمقدمه انگلیسی که آقای سز دینزن رس بر آن علاوه کرده اند،

تنبیه ۱ - مابین این سیزده نسخه که وصف اجمالی آنها در فوق مذکور شد هفت نسخه اول آنها را (یعنی نسخ آب ج ده زح را) بنحو همیشگی و دائمی و مرتباً و منظمآ از اول کتاب الی آخر آن در تصحیح این مجلد بکار برده ایم و جمیع نسخه بدلهای و اختلاف قراءات مهم هر هفت

(۱) رجوع شود بصفحه عکس مقابل ص فر از مقدمه ج ۱ و بص ۲۷۸ از مجلد حاضر،

نسخه را در جمیع موارد بدست داده‌ام، ولی شش نسخه اخیراً (یعنی نسخ طای کَلَمَسَ را) فقط از اواسط کتاب از حدود ص ۱۸۶ بعد یعنی از اوایل فصل راجع بحسن صباح و دعوت جدیده الی آخر کتاب از آنها استفاده کرده‌ام نه قبل از آن چه قبل از آن هیچیک ازین نسخ ششگانه در محل دسترس راقم سطور نبود، و در این نیمه اخیر کتاب هم که این شش نسخه را بکار برده‌ام بنحو همیشگی و دائمی نیست بلکه فقط گاهگاه و در مواقع بسیار مهم و در اشد ضرورت از آنها استمداد جسته‌ام یعنی مثلاً در مواردی که عبارت در غالب نسخ مشکوک یا محرف و مصحف بوده یا در مورد اسامی رجال یا اسامی اماکن یا تاریخ سنوات و نحو ذلك،

تنبيه ۲ - نسخه و از نسخ جهانگشای کتابخانه ملی پاریس که خارج از نسخ سیزده‌گانه مذکور در فوق و ما آنرا سابقاً در تصحیح فستی از اوایل جلد اول بکار برده‌ام چون از قراریکه بعدها در ضمن مقابله و تصحیح معلوم شد نسخه بود در مرتبه درجه سقیم و فوق العاده مغلوط و تقریباً بکلی غیر منتفع به لهذا بشرح مذکور در مقدمه ج ۱ ص ۱۰۴ - فقط از همان اوایل جزوه چهارم از مجلد اول بکلی از استفاده از آن نسخه صرف نظر کرده و دیگر آنرا نه در بقیه آن مجلد و نه در هیچیک از جلد دوم و این جلد سوم حاضر مطلقاً و اصلاً بکار نبرده‌ام،

ذیل خواجه نصیر الدین طوسی بر جهانگشای

تا اینجا گفتگو از نسخ خود جهانگشای بود، اما ذیل مختصری که خواجه نصیر الدین طوسی رحمه الله علیه راجع بکیفیت فتح بغداد باخر جلد سوم جهانگشای ملحق ساخته و در عده بسیار قطعی از نسخ جهانگشای موجود و از اکثر نسخ آنکتاب منقود است فقط در سه نسخه از جمیع این نسخ سیزده‌گانه جهانگشای که در حین تصحیح این کتاب در تصرف

راقم سطور بود یعنی نسخ ج ل م این رساله موجود بود و در مابقی ده نسخه دیگر مطلقاً اثری و نشانی از آن نیست، ولی عین همین ذیل را با اسم و رسم منسوباً بخواجه نصیر الدین طوسی در آخر فصل راجع بخلافات المستعصم بالله از تاریخ عالم مطول مبسوطی تألیف شخصی موسوم به نیکی بن مسعود بن محمد بن مسعود که ظاهراً در اوایل قرن هشتم میزیسته و نسخه عظیم الحقی از آن دارای ۶۷۱ ورق بقطع بسیار بزرگ در کتابخانه ملی پاریس موجود است^(۱) نیز خوش بختانه بدست آوردم، و علاوه بر چهار نسخه مزبوره ترجمه نیز از همین ذیل عبری یا اندک تمایلی باختصار ولی بدون تسمیه مؤلف اصل یعنی خواجه نصیر در کتاب مختصر الدول ابو الفرج غریغورس بن اهرن الملطی النصرانی المعروف بابن العبری در ضمن وقایع سنوات ۶۵۵-۶۵۶ مسطور است^(۲) (ص ۴۷۱ ص ۹ الی ص ۴۷۵) س آخر از طبع بیروت سنه ۱۸۹۰ م)، و این ترجمه عربی در حقیقت در حکم نسخه خامی بود ازین ذیل که بدست من بود و برای تصحیح متن فارسی بی نهایت مفید واقع شد، باری پس از یأس از بدست آوردن نسخ خطی دیگری ازین ذیل بالأخره آنرا ناچار از روی همین چهار نسخه خطی مذکور در فوق بانضمام ترجمه عربی ابن العبری و با استعانت از بعضی کتب مؤلفان همان عصر از قبیل جامع التواریخ رشید الدین فضل الله و تاریخ و صاف و حوادث الجامعة فوطی و الفخری و غیرها بقدر امکان تصحیح کرده با بعضی حواشی توضیحیه در صفحات ۲۸۰-۲۹۲ از مجلد حاضر بطبع رسانیدم، و اختصار را برای پاره از مآخذی که دائماً در تصحیح متن بکار برده‌ام رموزی در حواشی ذیل مزبور اتخاذ کرده‌ام که تفصیل آنها در مقدمه

(۱) بعلامت Ancien fonds persan 61 (= فهرست بلوچه ج ۱ نمره ۲۵۲)، و ذیل ما

نخ فیه در اوراق ۴۶۵-۴۶۸ ازین نسخه است،

(۲) رجوع شود مقدمه ج ۱ ص عطف متن و حاشیه ۱۲،

مختصری که بدیل مذکور ملحق است (ص ۲۷۹) مذکور است رجوع بدانجا شود،

جامع التواریخ

یکی دیگر از مأخذ مهمی که در تصحیح این مجلد غالباً از آن استعانت جست‌ام و تقریباً صفحه از این کتاب از ذکر آن خالی نیست کتاب جلیل القدر عظیم الشان مشهور جامع التواریخ رشید الدین فضل الله وزیر غازان و اولجایتو است، و چون رشید الدین چنانکه معلوم است جمیع مندرجات مجلدات نکه جهانگشای را از ابتدا تا انتها بر حسب اختلاف مواقع گاه بعین عبارت و گاه ملخصاً و مختصراً و گاه با بسط و زواید کثیره در کتاب نفیس خود گنجینه است لذا بدیهی است که اگر نسخه مصحح مضبوطی از جامع التواریخ بدست باشد در اثر تصحیح جهانگشای مدد بسیار تواند نمود، ولی بدبختانه با وجود اینکه نسخ متعدده قدیمی از کتاب مذکور که بسیاری از آنها نیز در عهد خود مؤلف کتابت شده هنوز بدست است (از جمله نسخه بغایت نفیس مصوری در کتابخانه ملی پاریس بپشتان «ضمیمه فارسی ۱۱۱۳»^(۱) که پنج شش مجلس تصویر آنرا ما در تضاعیف همین مجلد حاضر چاپ کرده‌ایم) معذک گویا نسخ بکلی صحیح متن از اینکتاب فوق العاده نادر باشد و علی ای حال راقم سطور تاکنون هیچ نسخه از جامع التواریخ که از جمیع وجوه مصحح و محل اطمینان و وثوق کامل باشد و اعلام اشخاص و اماکن و نحو ذلك در آن دچار فساد تصحیفات و تحریفات نشده باشد بر نخورده‌ام، باری غرض آنست که ما در تصحیح این مجلد دائماً از جامع التواریخ خواه از نسخ خطی آن و خواه از متون مطبوعه آن استمداد جست‌ام و در اغلب مواضع مهمه نسخه بدلهای آنکتاب را و همچنین فقرات معادله آنرا با جهانگشای جوینی (یعنی

(۱) Supplément persan 1113 (= Catalogue de Blochet, Vol. 1, no. 234).

جمل و عباراتی را که رشید الدین مستقیماً از جهانگشای اخذ کرده و بعین عبارت یا با اندک تصریحی در آن در کتاب خود مندرج ساخته) برای مقایسه بدست داده‌ام لهذا لازم است که در اینجا چند کلمه راجع بنسخ خطی و متون مطبوعه کتاب مزبور که مراجع ما بوده اشاره اجمالی بنمائیم تا خواننده بتواند خود در مورد احتیاج باصل مأخذ مذکوره رجوع کند لهذا گوئیم:

چنانکه معلوم است و ما در اوایل مقدمه جلد اول نیز بدان اشاره کرده‌ام جامع التواریخ آنچه فعلاً بدست است منقسم است بدو مجلد بزرگ: مجلد اول در تاریخ مغول، و مجلد دوم در باب تواریخ عموم اهل اقالیم،

اما مجلد دوم این کتاب یعنی تاریخ عام عالم آنچه در نظر است تا کنون هیچ قسمتی از آن مطلقاً و اصلاً بطبع نرسیده است و جمیع اجزاء مختلفه این مجلد که عبارت است از تواریخ انبیا و خلفا و پادشاهان قدیم ایران و ملوک و سلاطین اسلام و اقوام انراک و چینان و یهود و فرنگ و روم و هند الی یومنا هذا همچنان بحال نسخه خطی در زوایای کتابخانهها باقی است، و ما از قسمت راجع باساعیلیه این مجلد از روی دو نسخه خطی اینکتاب استفاده نموده‌ام: یکی نسخه کتابخانه ملی پاریس بنشان «ضمیمه فارسی ۱۳۶۴»^(۱) (= فهرست بلوچ، ج ۱، نمره ۲۵۷) که نسخه‌ایست بسیار جدید بدون تاریخ کتابت و نسبتاً مقیم و مغلوط بخط نسخ خوش دارای ۲۲۶ ورق که از آنجمله ۱۲۷ ورق آن در خصوص اساعیلیه است (ورق ۱^b—۱۲۷) و مابقی راجع است بتواریخ اقوام ترک و چین و هند، و دیگر نسخه‌ایست که سابقاً متعلق بوده بمرحوم ادوارد براون و این نسخه فقط سوادی است از قسمت اساعیلیه از جامع التواریخ نسخه موزه بریتانیه «ضمیمه ۷۶۲۸»^(۲) (= فهرست ریو، ج ۱، ص ۷۴—۷۸) و بخط همان مولوی

(۱) Supplément persan 1364 (= Catalogue de Blochet, Vol. I, no. 257).

(۲) Add. 7628 (= Catalogue de Rien I, pp. 74—78).

محمد برکت الله هندی سابق الذکر است که گفتیم نیمه اخیر نسخه ط از نسخ جهانگشای بخط اوست، تاریخ کتابت این نسخه ۲۱ اکتوبر ۱۹۰۱ م است و محتوی است بر ۱۴۵ صفحه بنقطع وزیري کوچک بخط نستعلیق، - و ما در حواشی این کتاب در قسمت راجع باساعیلبه هر جا جامع التواریخ مطلق و بدون قید میگوئیم براد ما نسخه پاریس است و این نسخه اخیراً غالباً بنقید «نسخه براون» از نسخه پاریس نیز داده‌ام،

و اما مجلد اول از جامع التواریخ که موضوع آن منحصرآ تاریخ مغول است و بس تا کون آنچه در نظر است سه قسمت از این مجلد که هر یکی بلا فاصله دنباله دیگری است بطبع رسیده است بتفصیل ذیل:

قسمت اول در تاریخ قبایل ترك و مغول و اجداد چنگیز خان و تاریخ احوال خود چنگیز خان از ابتداء ولادت او الی حین وفات او، این قسمت در سنوات ۱۸۵۸-۱۸۸۸ م بتوسط مستشرق روسی برزین^(۱) در پترزبورغ در سه مجلد بنقطع وزیري با مقابله با نسخ کثیره و کمال ضبط و اتقان بانضمام ترجمه روسی و حواشی و فهارس بطبع رسیده است، و لی عیب بزرگ این طبع آنست که برزین جمیع فصول معترضه راجع بتاریخ ملل غیر مغول را که معاصر با مغول بوده‌اند و رشید الدین برسم خود در اثناء تاریخ مغول جا بجا درج کرده او همرا بکلی از بین انداخته و بچاپ نرسانیده است^(۲)،

(۱) Ilya Nikolayevitch Beresine.

(۲) مخفی نماند که رسم رشید الدین در جامع التواریخ در تاریخ مغول مشرف همه جا بر این است که پس از ذکر وقایع عدّه از سنوات راجع بتاریخ سلاطین مغول که همرا در فصل مخصوصی جمع میکند فصل دیگری در خصوص وقایع تاریخی ملل غیر مغول که معاصر با مغول بوده‌اند از ملوک اسلام و چین و ماچین و بحای و غیرم منتقد ساخته و خلاصه حوادث تاریخی ایشانرا که در آن عدّه معینه از سنوات روی داده در آن فصل نقل میکند، و سپس باز میگردد بتاریخ مغول در عدّه از سنوات دیگر، و باز مجدداً بتاریخ وقایع ملل غیر مغول در همان عدّه از سنوات و مکذا الی آخر کتاب،

فهرست مندرجات این سه جلد طبع برزین از فرار ذیل است: جلد اول در تعداد فیایل انراک و مغول و اخبار و حکایات راجع بدانها، محتوی بر ۲۸۶ صفحه متن و ۲۱ ص مفصّله روسی و ۱۶+۲۲۲ ص ترجمه روسی و حواشی و فهارس، این مجلد در سنوات ۱۸۵۸-۱۸۶۱ م بطبع رسیده است، جلد دوم در تاریخ آبا و اجداد چنگیز خان از الان فوا جده اعلای او الی یسوکای بهادر پدر او و تاریخ اوایل احوال خود چنگیز خان از ابتداء ولادت او در حدود سنه ۵۴۹ الی جلوس او بنخت. خانی در سن چهل و نه سالگی در شهر سنه ۵۹۹، محتوی بر ۲۴۹ ص متن و ۴ ص مقدمه روسی و ۴+۲۴۵ ص ترجمه روسی و حواشی و فهارس، این مجلد در سنه ۱۸۶۸ م بطبع رسیده، جلد سوم در تاریخ بنیه احوال چنگیز خان از سنه ۶۰۰ یعنی از ابتداء جلوس او بنخت سلطنت الی وفات او در سنه ۶۲۴ در سن هفتاد و سه سالگی و جنگهای او و فتوحات او و سیرت و اخلاق او و مثلها و حکمهای او، محتوی بر ۲۴۱ ص متن و ۴+۲۶۲ ص ترجمه روسی و حواشی و فهارس، این مجلد در سنه ۱۸۸۸ م بطبع رسیده است، - و معنی نماناد که این سه مجلد جامع التواریخ طبع برزین از کبریت احمر نادرتر است و با وجود آنکه چاپی است نبدانم در نتیجه چه علت و سببی براتب از نسخ خطی آنکتاب نایابتر و عزیز الوجودتر

و برزین در این سه جلدی از جامع التواریخ که او بطبع رسانید جمیع این فصول معترضه راجع بتواریخ ملل غیر مغول را بکلی از متن حذف کرده و جهان تاریخ مجرد مغول اقتصار نموده است، این توضیح لازم بود تا معلوم شود که این قسمت از جامع التواریخ طبع برزین با همه اهمیت که حائز است باز ناقص است و عین خود جامع التواریخ نیست و اگر کسی احوالاً بعدها خواست که این قسمت طبع برزین را مجدداً طبع نماید باید نام آن سه مجلعه را بدقت با نسخ خطی جامع التواریخ مقابله نموده جمیع فصول معترضه را که برزین بهوای ناس حذف کرده او نائیا بجای خود در متن گنجایید پس مجموع را بطبق اصل تألیف رشید الدین بطبع رساند،

است و در اغلب کتابخانه‌های معروف اروپا مطلقاً نسخه یا نسخه کاملی از آن یافت نشود و مرحوم ادوارد براون با آن کتابخانه معتبر و با آن حرص شدیدی که بجمع کتب داشت و با آنکه مخصوصاً در باب جامع التواریخ بحث و تفتیش و تحقیقات بسیار نموده بود و در سنه ۱۹۰۸م رساله نفیسی راجع به نسخ خطی معروفه و متون مطبوعه کتاب مزبور بعنوان «پیشنهاد طبع کامل جامع التواریخ رشید الدین فضل الله^(۱)» منتشر ساخته و نقشه طبع تمام آن کتاب را و چگونگی تفسیم آنرا به مجلدات مختلفه متقاربه المنقار در آن رساله ریخته بود معذک کله باقرار خود او در کتاب «تاریخ ادبیات فارسی» (ج ۲ ص ۴۲۵ ح) در تمام عمر خود بنسخه ازین قسمت جامع التواریخ طبع برزین بر نخورده بود، و راقم سطور برحمت زیاد و تفتیش ده بیست ساله بالاخره بحمد الله موفق شد که هر سه مجلد آنرا مندرجاً بدست آورد، مقصود آنست که اگر یکی از قراء این مقاله که بتاریخ مغول اهمیت می‌دهد بدوره ازین کتاب نفیس مصادف شد باید قدر آنرا بداند و بهره‌ها که باشد نگذارد از جنگ او بیرون رود،

قسمت دیگر از مجلد اول از جامع التواریخ که تا کنون بطبع رسیده و بلا فاصله بعد از قسمت سابق الذکر طبع برزین می‌آید فصل راجع بتاریخ اولاد و جانشینان چنگیز خان است که در غیر ایران یعنی در مغولستان و چین و ترکستان و دشت قبیچاق و جنوب روسیه و آن نواحی سلطنت کرده‌اند، و آن عبارت است اولاً از تاریخ سلطنت اوکنای قآن پسر و جانشین بلا فصل چنگیز خان، و سپس تاریخ برادران اوکنای قآن چوچی و جغتای و تولوی، و پس از آن تاریخ کیوک خان بن اوکنای قآن و منکوقان این تولوی بن چنگیز خان و برادر او قویلای قآن و بالاخره تیمور قآن

(۱) *Suggestions for a complete edition of the Jāmi'ū't-Tawārīkh of Rashīd'ul-*

Din Faḥr'ullāh, by Edward G. Browne, in the *JRAS*, January, 1908.

۴۵. صفحه متن و ترجمه به علاوه ۱۷۵ ص مقدمه مبسوط راجع بشرح احوال مؤلف و تعداد سایر تألیفات او و فهرست ابواب و فصول آنها و غیر ذلك از فوائد^(۱)،

پس چنانکه از ما تقدم بوضوح پیوست يك قسمت عمدتاً متوالی متصل الأجزائی از ابتداء مجلد اول از جامع التواریخ یعنی از ابتداء تاریخ اقوام مغول از اقدم الأزمنة الی آخر سلطنت هولاکو بدون انقطاع رشته و سقوط چیزی از بین^(۲) بتوسط سه نفر مستشرق اروپائی برزین و بلوشه و کاترمر تا کنون بجا ب رسیه و در محل دسترس عموم است، ولی مابقی اجزاء این مجلد اول یعنی جمیع فصول راجع بتاریخ سلطنت اباقا و تکودار احمد و ارغون و کبختاو و غازان که مجلد اول جامع التواریخ بتاریخ سلطنت او ختم میشود و همچنین جمیع قسمتهای مجلد دوم جامع التواریخ در تاریخ عام

(۱) متن این قسمت جامع التواریخ طبع کاترمر را ثانوا در سنه ۱۸۴۲ م در پاریس عیناً و بدون کم و زیاد از روی همان طبع کاترمر تمام و کمال ولی بحدف کتب حواشی و مقدمه و ترجمه فرانسوی بقطع وزیری کوچک در ۴ + ۱۲۸ صفحه بطبع رسانیده اند، و نام و عنوان این طبع از فرار ذیل است: *Extraits de l'Histoire des Mongols de Rashid-uddin. Texts persan, Paris, Imprimerie Royale, MDCCLXXII (1850. IV + 134 pages).* و مجدداً در سنه ۱۹۱۲ م مسبو بلوشه پس از اتمام طبع مجلد سابق الذکر راجع بتاریخ اوکهای فآن الی تیمور فآن در حدود تجدید طبع این قسمت طبع کاترمر و امتداد آن الی بقیه تاریخ ملوک مغول ایران برآمد و ۶۴ صفحه نیز از ابتداء طبع کاترمر در جزو همان سلسله کتب مطبوعه اوقاف گیب بطبع رسانید ولی بدبختانه بعدها در اثر بعضی عوایق اتمام بقیه کتاب مبسر نگشته طبع این قسمت همچنان ناقص ماند، و بتازگی نیز در همین سنوات اخیر آقای سید جلال الدین طهرانی از فضلا معاصر تمام متن این قسمت طبع کاترمر را عیناً از روی همان طبع اصلی پاریس ولی بحدف حواشی و ترجمه فرانسوی و مقدمه در ۸۴ صفحه بقطع بسیار کوچک و حروف ریز بعنوان ضمیمه گاهنامه سال ۱۳۱۲ هجری شمسی در طهران بطبع رسانیدند،

(۲) یعنی با قطع نظر از حذف پاره فصول معترضه که برزین چنانکه سابق اشاره بدان شد از بین انداخته،

عالم بدون استثنا از اول تا آخر تا غایت تحریر این سطور همچنان مجال نسخه خطی باقی و احدی تا کنون در هیچ نقطه دنیا تا آنجا که در نظر است اقدامی بطبع هیچیک از آنها نکرده است،

و معنی نماناد که ما در حواشی این کتاب هر جا یکی ازین قسمتهای چاپی جامع التواریخ که بتوسط سه مستشرق مزبور بطبع رسیده حواله میدهم هر یک از آنها را بقید مخصوص خود از قبیل «طبع برزین» یا «طبع کاترمر» یا «طبع بلوشه» از قسمتهای دیگر نیز داده‌ام تا خلط و التباسی در بین واقع نشود،

و در ختام این مقدمه فریضه ذمه انسانیت اینجانب است که از امنای محترم اوقاف خیریه گیب که مخارج گزاف طبع این کتاب را در جزو مطبوعات نفیسه خود (که عده آنها تا کنون بنریب شصت و دو مجلد از مهم‌ترین و نافع‌ترین کتب فارسی و عربی و ترکی میرسد) بعهود گرفتارند و مخصوصاً از آقای سر دنیژن رس^(۱) عضو محترم هیئت امنای مذکور و رئیس مدرسه السنه شرقیه لندن که اقام طبع مجلد حاضر پس از آنکه در اثر پاره مواعق تهیه نیمه اخیر آن مدتها در عهد تعویق افتاده بود نتیجه هراهمها و نشوونات دوستانه ایشان است از صمیم قلب اظهار کمال تشکر و امتنان نمایم، و همچنین از مساعدتهای صمیمانه عده از دوستان فاضل خود مانند آقای ادگار بلوشه^(۲) مستشرق فرانسوی و کتابدار سابق کتابخانه ملی پاریس و آقای ولادیمیر مینورسکی^(۳) مستشرق روسی مشهور و آقای عباس اقبال آشتیانی و آقای محبتی مینوی که در حل مشکلات و جواب سؤالات اینجانب از بذل هیچگونه مساعدت و صرف اوقات گرانبهای خود دریغ نکرده‌اند بی نهایت سپاسگزارم، و بالأخره از کارکنان مطبوعه مشهور بریل در شهر لیدن از بلاد هلاند که طبع هر سه مجلد این کتاب با ایندرجه

(۱) Sir E. Denison Ross.

(۲) Mr. Edgard Blochet.

(۳) Mr. Vladimír Minorsky.

از ضبط و انشان و پاکبازی و حروف زیبا و کاغذ اعلیٰ و سایر محسنات
طبع نتیجه حذاقت و مهارت و مواظبت دقیق صنعت کاران آن مطبعه عالی
است کمال حقی شناسی و خرسندی خاطر خود را اظهار میدارم،

تمام شد مقدمه مصحح بنام مؤلف حمید بن محمد بن عبد الوهاب
قزوینی در روز شنبه ۵ شتم ذی الحجه سنه هزار و سیصد و پنجاه و پنج
هجری قمری مطابق ۲ اسفند ۱۳۱۵ و ۲۰ فوریه ۱۹۳۷ و الحمد لله اولاً
و آخراً و ظاهراً و باطناً،

تم

فائت حواشی

ص ۲۰ من ۴-۵، این بیت یعنی :

گر بر کم دل از تو بر دارم از تو مهر • آن مهر بر که افکند آن دل کجا بزم
در کلبه و دمنه در اوایل باب النقصین عن امر دمنه (طبع طهران سنه ۱۳۸۲ ص ۱۰۷-۱۱۰
و طبع آقای میرزا عبد العظیم خان ص ۱۱۷) بعنوان تمثیل ذکر شده و بنا بر این بر
فرض صحت نسخ کلبه و دمنه یعنی بر فرض اینکه این بیت در اصل ترجمه کلبه و
دمنه ابو العالی نصرانه موجود بوده و الحاقی نتایج متأخر در آن کتاب نباشد ممکن
نیست که بیت مزبور از کمال الدین اسمعیل باشد چنانکه ما در ص ۲۶۴ استناداً باینکه
این بیت در ضمن غزلی معروف از شاعر مشرق آیه که مطلع آن اینست :

جانرا چو نیست وصل تو حاصل کجا بزم • دل را که شد ز درد تو غافل کجا بزم

و نیز آنکه باین ابیات خواجه حافظ شیرازی در ضمن یکی از قصاید منسوبه بدو :

من جرعه نوش بزم تو بودم هزار سال • کی ترک آبخور کند این طبع خوگرم

در باوزت نمیشود از بنده این حدیث • از گفته کمال دلیلی بساوم

گر بر کم دل از تو و بردارم از تو مهر • آن مهر بر که افکند آن دل کجا بزم

فرض کرده بودم، زیرا که وفات کمال الدین اسمعیل بنا بر مشهور در سنه ۶۳۵ بیده و